

Hz. Peygamber'in Öğretilerinde Kadın-Erkek İlişkilerinde İhtilât Hususu

Nizamettin Çelik | 0000-0002-3166-3830 | nizamettin.celik@firat.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi | Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kırâat Ana Bilim Dalı | Elazığ, Türkiye

ROR ID: 05teb7b63

Öz

Tarihi süreçte kadının toplumdaki konumuna dair farklı yaklaşımlar olmuştur. Hz. Peygamber'in risâletle görevlendirildiği toplumda kadının içtimai, siyasi ve hukukî alanlarda bir konumu olmadığı gibi insani bir muameleden de mahrumdu. Hz. Peygamber, aile kurumunun kurucu unsurlarından olan kadının konumunda büyük bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirerek onun toplumun inşa sürecindeki aktif varlığını, hukuki zeminde sahâbenin zihin dünyasına yerleştirdi. Çünkü Hz. Peygamber'in öğretisinde kadın eve hapsedilmediği gibi toplumdaki tecrit de edilmemiştir. Sünnette kadın ve erkek ilişkilerinde tavır ve davranışa dair konulan kurallar, hem kadının hem de erkeğin vakar ve kişiliğini korumaya yönelik ahlak merkezlidir. Böylece Hz. Peygamber'in tebliğ ve tebyîn ettiği İslam, fert ile toplum arasında düzenleyici hükümler ve koruyucu önlemler almıştır. Bu hükümlerden bir kısmı, ahvâl-i şahsiye diye ifade edilen aile kurumuna dair hak ve sorumlulukları konu edinen kurallardır. Kadın erkek ilişkilerinde gözetilmesi gereken kurallardan biri de ihtilât konusudur. İnsani ve ahlaki ilke ve kuralların gözetilmediği ihtilâtın fert, aile ve toplum üzerinde menfi boyutu, ihtimal dâhilindedir. Nitekim günümüzde aileler arası hukuki sorunların ve gayr-i ahlakî kimi eylemlerin çoğalması, aralarında kanuni bir bağ bulunmayan erkek ve kadınların yalnız başına uzun süre birlikteliklerinin bir neticesidir. Dolayısıyla İslam'da bir kısım ihtilâtın yasaklanmasının iffeti ve nesli korumaya yönelik bir tedbir olduğunu söyleyebiliriz. Bu suretle Hz. Peygamber'in öğretisinde güçlü aile kurumunu sarsan, evlilik dışı birlikteliğe götüren ihtilât, yasaklanmıştır. Hz. Peygamber döneminde kadınların erkeklerle beraber aynı mescitte namaz kıldıkları, cihada ve bayram namazlarına beraber çıktıkları bilinmektedir. Kadınlar, toplumdaki tecrit edilmediği gibi ticaretten siyasete, sosyal hayattan toplu ibadetlere kadar toplumun inşa sürecinde aktif olarak katılmışlardır. Câhiliye devrinde kadınların; utanma, ayıplanma, gam ve keder sebebinden başka bir konumları yokken, Hz. Peygamber'in gelmesiyle kadınlar topluma açıldı, mescitleri doldurdu, yeni medeniyetin inşa sürecinde asli bir unsur haline geldiler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) dînin emir ve yasaklarını tebliğ ve tebyîn ederken erkek ve kadın sahâbiler, farklı mekânlardan birlikte katılıyorlardı. Kadınların Hz. Peygamber'i dinlemeleri zorlaşınca, dinin emir ve yasakları daha verimli bir şekilde öğrenmeleri için talepleri üzerine Hz. Peygamber tarafından kendilerine bir gün tahsis edilmiştir. Söz konusu kadın erkek ilişkilerinde Hz. Peygamber tarafından getirilen ölçü ve kurallar, onların rollerini daha aktif bir şekilde ifa etmelerini sağlamıştır. Çünkü Hz. Peygamber inşa ettiği bu ilkeli toplumun ilkeli bireyleri ve ilkeli

kuralları olmuştur. Bu ilkeli toplumun inşa sürecinde ise kadın, aslî unsur görevini üstlenmiştir. İlkeli bir toplum gereğince Hz. Peygamber, kadın/erkek ikilisinin aslî kişiliklerini koruma adına harama götüren gayr-ı ahlâki ihtilâtı yasaklamıştır. Bu çalışmanın amacı, sünnette yasak olan ihtilâtın mahiyetiyle ilgili çerçeveyi çizerek ilmi verilerle gerçekliğini ortaya koymaktır. Çalışmada ilk olarak ihtilâtın kavramsal içeriği ve gerçekliği açıklanarak Kur'an mesajları ve rivayetler bağlamında ihtilât kavramının geniş bir perspektiften analizi yapılacaktır. Bu bağlamda araştırmada kadın ve erkek arasında yasak olan ve olmayan ihtilâtın sınırları nedir sorusunun tespiti önemlidir. Çalışmada, Hz. Peygamber'in uygulamaları bağlamında ihtilâtın mahiyeti ve muhtevası bakımından gerçekliği ortaya konacaktır. Son tahlilde Hz. Peygamber'in uygulamaları bağlamında kadın erkek ilişkilerinde gözetilmesi gereken ölçü ve kurallar, araştırmanın odaklandığı noktalarıdır. Hadis ve tarih kaynaklarını içeren veri tabanlarından elde edilen bilgiler ışığında İhtilât mefhumu ve hükmüne dair birçok sorunun cevabı aranacaktır. Bu sebeple araştırmada; içtimai, hukukî ve siyasi alanlarda ihtilât mefhumuna ilişkin Hz. Peygamber'in sözleri ve uygulamalarının tespitinde tümevarım yöntemine başvurulmuştur. Böylece araştırmada Hz. Peygamber'in öğretileri referans alınarak ihtilât mefhumuna dair bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Aile Kurumu, İhtilât, Kadının Konumu, İffet, Kişilik.

Atıf Bilgisi

Çelik, Nizamettin. "Hz. Peygamber'in Öğretilerinde Kadın-Erkek İlişkilerinde İhtilât Hususu". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Haziran 2024), 277-297. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2024.10.1.11>

Geliş Tarihi	10.03.2024
Kabul Tarihi	20.05.2024
Yayın Tarihi	30.06.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Issue of *Ikhtilāf* in Male-Female Relationships in the Teachings of Prophet Muhammad

Nizamettin Çelik | 0000-0002-3166-3830 | nizamettin.celik@firat.edu.tr

Ast. Prof. | Fırat University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences,
Department of Qiraah | Elazığ, Türkiye

ROR ID: 05teb7b63

Abstract

Throughout history, there have been different approaches to the position of women. In the society where Prophet Muhammad was entrusted with the message, women had almost no human status. Prophet Muhammad brought about a significant change and transformation in the position of women, who are fundamental elements of the institution of the family. He placed this change and transformation, which assigned an active role to women in the construction process of society, within the legal framework of the companions' mindset. In the teachings of Prophet Muhammad, women were not confined to the home, nor were they isolated from society. The rules set in the Sunnah regarding the behavior and attitude in relationships between men and women were ethically centered to preserve the dignity and personality of both women and men. Therefore, one of the rules that should be observed in male-female relationships is the concept of *Ikhtilāf*. The negative impact of *Ikhtilāf*, where humanitarian and ethical principles are not observed, is a possibility on individuals, families, and society. Indeed, the increase in legal issues between families and certain immoral actions today is a consequence of the prolonged solitary coexistence of men and women without a legal bond. Therefore, extramarital relationships that undermine a strong family institution have been prohibited in the teachings of Prophet Muhammad. During the time of Prophet Muhammad, it is well-known that women prayed alongside men in the same mosque, participated together in jihad and Eid prayers. Women were actively involved in various aspects of society, from trade and politics to social life and collective worship. In the pre-Islamic era, women had limited roles beyond being a source of shame, disgrace, grief, and sorrow. However, with the arrival of Prophet Muhammad, women became more integrated into society, filling mosques and becoming a fundamental element in the construction process of the new civilization. Indeed, when Prophet Muhammad conveyed the commandments and prohibitions of the religion, male and female companions participated together from different locations. As the difficulty for women to listen to Prophet Muhammad increased, upon their request to learn the commandments and prohibitions of the religion more effectively, Prophet Muhammad allocated a specific day for them. The standards and rules introduced by Prophet Muhammad in male-female relationships allowed them to perform their roles more actively, as they were the principled individuals of the principled society he built. In the process of constructing this principled society, women became

essential elements. Therefore, in accordance with the requirements of a principled society, immoral relationships leading to prohibited activities between men and women were forbidden by Prophet Muhammad. The aim of this study is to outline the framework of the nature of ikhtilâf, which is forbidden in the Sunnah, and to present its reality with scholarly evidence. Initially, the conceptual content and reality of ikhtilâf will be explained, and an analysis of the concept will be conducted from a broad perspective in the context of Quranic messages and narrations. Ultimately, the standards and rules to be observed in male-female relationships, in the context of the practices of Prophet Muhammad, are the focal points of the research. Thus, by taking Prophet Muhammad's teachings as a reference point, an attempt will be made to establish a perspective on the phenomenon of i Ikhtilâf.

Keywords

Hadith, Family Institution, ikhtilâf, Position of Women, Chastity, Personality.

Citation

Çelik, Nizamettin. "The Issue of Ikhtilâf in Male-Female Relationships in the Teachings of Prophet Muhammad". *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 10/1 (June 2024), 277-297. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2024.10.1.11>

Date of Submission	10.03.2024
Date of Acceptance	20.05.2024
Date of Publication	30.06.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Câhiliye devrinde kadınların insani olarak bir konumları yokken Hz. Peygamber yeni medeniyetin inşa sürecinde bunu ters yüz ederek kadına merkezi bir konum biçmiştir. Bununla beraber sünnette kadın ile erkek arasında adaleti tesis etme, toplumun imar ve ıslahı sürecinde onların güçlü yönlerini ortaya çıkarma adına insani ve beşerî boyut olmak üzere iki açıdan konumlandırıldıkları anlaşılmaktadır. İnsani boyutta eşit hak ve sorumluluğa sahip olan kadın ve erkek, beşeri boyut dediğimiz fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik doğal farklılıklarından dolayı kadın ve erkeğin, görev ve sorumluluklarının farklılık arz etmesidir.¹ Kur'an, toplumun inşa sürecinde kadın ve erkeğin, Allah katında insan olarak konumları, emir ve yasaklara muhatap olmaları gibi hak ve sorumlulukları yönünden eşit olduklarını ifade etmektedir.² Bununla birlikte beşeri boyut, göz ardı edilerek dile getirilen mutlak eşitlik, kadın erkek arasında var olan doğal farklılıkları göz ardı eden yıkıcı bir kavram olarak durmaktadır.³ Bu itibarla kadın ve erkeğin yeteneklerini bilme ve ona göre sorumluluk yükleme adâlete daha uygun olmaktadır. Kadın ve erkek, insani boyutun bir gereği olarak adalet ilkesi, tam özgürlük, fikri olgunluk, doğruluk, sabır, huşu, sadaka, oruç, takva gibi Allah katında insani konum ve ortak sorumluluk bakımından eşittirler.⁴ Hz. Peygamber'in uygulamalarında beşeri boyuta dair kadın-erkek ilişkilerinde tavır ve davranışa dair gözetilmesi gereken ilkelerden biri ihtilâtle ilgili ölçü ve kurallardır. Beden mahremiyetini simgeleyen, kadının toplumsal rollerde kendisini daha güçlü hissetmesini sağlayan hicâb/örtünme, bunların başında gelmektedir.⁵ Kadının yaratılış itibarıyla daha zarif, narin, hassas ve kırılğan olması, erkeğe nazaran daha fazla estetik kaygı taşımasından dolayı, örtünme eylemi kendisini daha güvende hissetmesini sağlayacaktır. "Rivâyetler bağlamında ihtilât" başlığı altında değineceğimiz üzere Hz. Peygamber'in namaz, hac, cihad gibi uygulamaları, yasak olan ihtilâtın mahiyeti ve ölçüsü hakkında yeteri düzeyde bir perspektif sunmaktadır. Kur'an'da içtimai hayatta kadın ve erkeğin müştereken gözetmesi gereken ölçü ve kurallara dair prensipler, kadın ve erkeğin ilkeli duruşlarını simgeleyen, rahatsız edici bakıştan kaçınma ve aff olma sorumluluğudur. Buna binaen zinetlerini teşhir etmeme ve hicâb/örtünme sorumluluğu da ayrıca kadından istenmiştir.⁶

¹ *Edvâru'l-mereti ve vacibâtuhâ*, nşr. Merkezî'l-Meârif li't-Te'lif ve't-Tahkîk (Lübnan: Daru'l-Mearif, 2018), 14 ; Mehmet Keskin, *Kadın İlmihali ve Çocuk Eğitimi* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007), 8-9.

² Bkz. en-Nisa 4/1; el-A'raf 7/189; et-Tevbe 9/71; el-Ahzâb 33/35; ez-Zümer 39/6.

³ Saffet Köse, *Genetiğiyle oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu* (Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2021), 137.

⁴ Yakın ifadeler için bk. Yusuf Suicmez, "Meşkâşidu's-ş-şerî'a Düşüncesinin Hadis Tenkidi ve Yorumuna Etkileri", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 8/2 (Aralık 2022), 109-132, 126.

⁵ Huriye Martı, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden Ve Mahremiyeti", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Eylül 2009), 9-23, 18.

⁶ en-Nûr 24/30-31; el-Ahzâb 33/59.

Bu çalışma boyunca Hz. Peygamber'in öğretileri perspektifinden kadın erkek arasında oluşan ihtilâtın mahiyeti, ölçüsü ve kuralları gibi hususlar ele alınacaktır. Çağdaş dönemde ihtilât mefhumunun kitap ve makale çalışmasına konu edildiği görülmektedir. Günümüzde yapılmış kimi çalışmalara bakıldığında ihtilâta tek yönlü bir yaklaşım sergilenerek tamamen yasak hükmüne varıldığı, kadının eve hapsedilmesine yönelik zorlayıcı deliller ileri sürüldüğü izlenimi vermektedir. Nitekim Şehâte Sakr "İhtilâtu beyne'r-Ricâli ve'n-Nisâ Keşfu Şübhetin li Düâti'l-İhtilât" adlı kitabında adından da anlaşıldığı gibi gerek Kur'an âyetlerinde gerekse hadislerde ihtilâta dair hususları ele almıştır. Misal olarak Kur'an'da Hz. Musa ile iki kız kardeşin konuşmaları, Hz. Süleyman'ın ülkesinde Belkıs'ı konuk devlet başkanı olarak ağırlaması gibi kıssalarda insan olmanın doğal hadislerini te'vîl etmeye çalışmış veya "Kadınların yanına girmekten sakınınız."⁷ hadisini delil getirerek bunların şer'u men kablenâ türünden olduğunu söylemiştir.⁸ Said b. Ali el-Kahtanî "İhtilâtu Beyne'r-Ricâli ve'n-Nisâ" adlı kitabında Şehâte Sakr gibi kitabın örgüsünü ihtilâtın yasaklığına dair bir yaklaşım çerçevesinde işlemiştir.⁹ İbrahim Yıldız "Kur'an ve Sünnete Göre Sosyal Hayatta Kadın Erkek İlişkisi" adlı makalesinde bir yandan modernizmin Müslüman gençler üzerindeki olumsuz etkisine, diğer taraftan geleneksel dini düşünceye sahip olan gençlerin sergiledikleri din dışı davranışlara değinerek kadın erkek ilişkisinde ölçüler başlığı altında sağlıklı bir ilişki modelinin nasıl olması gerektiğine dair makale boyunca ilmi veriler sunmaktadır.¹⁰ Murat Sülün "Kadın-Erkek İlişkileri Üzerine" adlı bildiri metninde aile saadetinin temel dinamikleri üzerinde odaklanmakta ve bu bağlamda veriler sunmaktadır.¹¹ Celalettin Vatandaş "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı" adlı makalesinde Türkiye insanının toplumsal cinsiyet bağlamında düşünce ve tutumları olgusu üzerine odaklanarak konuyu çok boyutlu bir gerçeklikte ele alınmaktadır.¹² Bu araştırmada ise hadis ve tarih kaynaklarını içeren veri tabanlarından hareketle Hz. Peygamber'in öğretileri çerçevesinde ihtilât mefhumuna dair ölçü ve kurallar belirlenerek Müslüman kadın ve erkeklerin; içtimai, hukukî, siyasi ve kültürel inşa sürecinde alacakları aktif role dair bir perspektif sunmaktadır.

⁷ Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1980), 17/277.

⁸ Misal olarak Hz. Süleyman'ın Belkıs'ı ülkesinde ağırlamasını şöyle açıklamıştır: "Zorunlu veya ihtiyaca binaen oluşup sona eren geçici bir karşılaşma olduğunu veya yukarda değindiğimiz hadis delil getirerek şer'u men kablenâ diyerek cevap vereceklerini söylemiştir. Şehâte Sakr, *İhtilâtu beyne'r-Ricâli ve'n-Nisâ Keşfu Şübhetin li Düâti'l-İhtilât* (Kahire: Dârul-Yüsr, 2010), 350.

⁹ Said b. Ali b. Vehb el-Kahtanî, *İhtilâtu Beyne'r-Ricâli ve'n-Nisâ* (Riyad: Matbaatu Sefir, 2011), 1-323.

¹⁰ İbrahim Yıldız, "Kur'an Ve Sünnete Göre Sosyal Hayatta Kadın Erkek İlişkisi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Aralık 2019), 83-109.

¹¹ Murat Sülün, "Kadın-Erkek İlişkileri Üzerine", "Dini ve toplumsal boyutlarıyla cinsiyet" *Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantı* (İstanbul: b.y., 2012), 193-216.

¹² Celalettin Vatandaş, "Toplumsal Cinsiyet Ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", *Istanbul Journal of Sociological Studies* 35 (Eylül 2011), 29-56.

Hz. Peygamber döneminde kadınlar, sosyal hayatta toplumdan tecrit edilmediği gibi onların içtimai hayattan toplu ibadetlere kadar aktif olarak katıldıklarını görmekteyiz. Kadınlar gerektiğinde ihtiyaç duydukları ürünleri satın almak için çarşı pazara gitmişlerdir. Nitekim İbn Ömer (ö. 73/693), kadınların bu konumunu ifade babında Hz. Peygamber dönemini değerlendirirken şöyle söylemektedir: “Hakkımızda vahiy iner korkusuyla kadınlar hakkında (ileri geri) konuşmaktan, onların haklarını çiğnemekten ve onlara karşı sert tavır ve davranıştan çekinirdik. Resûlüllah’ın vefatından sonra onlar hakkında konuşur olduk ve haklarında kusur etmeye başladık.”¹³ Aynî bu hadiste geçen “الْإِنْسَاطُ إِلَى نِسَائِنَا” ifadesini “Haklarını ihmal etme ve şefkatli olmama” şeklinde açıklamıştır.¹⁴ Hz. Peygamber, İslam’ın kadına sunduğu haklarda bir ihlal oluşmaması adına “Kadınlara iyi davranmanızı vasiyet ediyorum.” diyerek onların haklarına riayet edilmesini tavsiye etmiştir.¹⁵

Hz. Peygamber’in yönetiminde kadınların ticaretten siyasete, sosyal hayattan toplu ibadetlere aktif olarak katıldıkları anlaşılmaktadır. Kadının doğal olarak toplum içinde gerçekleştirdiği bu gibi faaliyetlerin şer’i olarak yasak olan ihtilât içinde değerlendirilmesi mümkün değildir. Misal olarak Hz. Peygamber’in iç güvenliğini tesis ettiği ve kanuni güvencenin sağlandığı Medine’de bir kadın sahâbî doğal bir şekilde toplumun içinde ihtiyaç duyduğu şeyleri almak için alışveriş yaparken bir Yahudi kuyumcuya uğramış fakat hak ve hukuktan yoksun olan Yahudiler, o kadına sözlü ve fiili saldırıda bulunmuşlardır. Kaynukâ’ Yahûdilerinin Medine’den sürülmesi de insanların güven içinde yaşam haklarına müdahale etmelerinin ve insan onurunu çiğnemelerinin bir neticesi olmuştur.¹⁶ Bu menfur olaydan sonra kadınları ihtiyaçları için dışarı çıkmasını engelleyen bir emir de verildiğine dair bir ifadeye rastlamamaktayız. Ayrıca Hz. Peygamber, Medine’ye hicretinde kadınların, kız ve erkek çocuklarının hep bir ağızdan şiir okuyarak onu karşılamaları manidardır.¹⁷ Şu husus bir gerçektir ki Hz. Peygamber’in mektebinde kadın, toplumun ıslah ve imarında aslî unsur olmuş, toplumdan asla soyutlanmamıştır. Hz. Peygamber ilkeli bir toplum inşa etmiş, bu ilkeli toplumun yeni bir kimlik inşasında ahlaki sınırları zorlayacak türde olan ihtilâtı yasaklamıştır. Bu itibarla Hz. Peygamber’in sünnetinde hem erkeğin hem de kadının kerametini ve kişiliğini korumaya yönelik bir dizi tedbirler alınmıştır. Bunlardan biri de harama götüren gayr-ı ahlâki ihtilâttir. Bu itibarla bu çalışma ihtilât kavramına

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu'l-müsnedü's-sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasîrî'n-Nâsîr (Beyrut: Dâru Tevkî'n-Necat, 1422/2000), “Nikâh”, 80; Ebû Abdillâh İbn Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts), “Cenâiz”, 65; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 9/213.

¹⁴ Ebû Muhammed Bedrüddîn el-Aynî, *‘Umdetü'l-kârî fi şerhi Şaḫîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2001), 20/236.

¹⁵ Celâlüddîn es-Süyûtî, *‘Ukûdü'z-zeberced ‘alâ Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, thk. Selman el-Kudât (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1994), 2/489.

¹⁶ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerrî, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2005), 640.

¹⁷ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve aḫbârü'l-hulefâ*, thk. Said Kerim el-Fakî (Kahire: Dâru İbn Haldûn, ts.) 74.

odaklanmakta, nebevî öğretilerde yasak olan ve olmayan ihtilâtın çerçevesini çizerek ilmi verilerle onun gerçekliğini ortaya koymaktadır.

1. Kadın Erkek Arasında İhtilât

İhtilât, lügatte bir şeyi bir şeye katma, tedâhul, mezc etme anlamına gelmektedir. Arapçada “اِخْتَلَطَ الْخَائِرُ”، “اِخْتَلَطَ الْمَرْعِيُّ بِالْهَمَلِ”، “اِخْتَلَطَ اللَّيْلُ بِالنَّوَابِلِ”، “اِخْتَلَطَ الْحَائِلُ بِالنَّائِلِ” denince işlerin ayıklanmayacak düzeyde karmakarışık belirsiz hale dönüşmesi anlamındadır. Bu dört atasözü de işlerin içinden çıkılmaz şekilde karmakarışık durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁸ “اِخْتَلَطَ فُلَانٌ” denince akli zayıfladı anlamındadır. “اِخْتَلَطَ الْجَمَلُ” denince deve obez oldu anlamındadır.¹⁹ “اِخْتَلَطَ الشَّيْءُ” denilince bir şeyin birbirine karışması anlamındadır. Kehf sûresi 45. ayette geçen “فَاِخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ” ifadesi “yeryüzünün bitkisi birbirine karıştı” anlamındadır. Görüldüğü gibi ihtilât kavramında ayırt etmeyecek derece bir şeyin iç içe girmesi anlamı baskın durmaktadır. Bir şeyin özünü ve aslını değiştirecek düzeyde bir karışımı ifade etmektedir. İhtilât kavramı, “Mezc” -farklı şeyleri birbirine karıştırma- kavramından daha geniş kapsamlı olduğu ifade edilmiştir.²⁰ Hadis ilminde de hafızası zayıflayıp rivâyet ettiklerini karıştıran râvi için “Muhtelit” kavramı kullanılmaktadır.²¹ İhtilât, hadis ilminde hafıza bozukluğu yaşayan muhtelit râviler için kullanmakla beraber içtimai hayatta kadın erkek ilişkilerine dair bir anlam boyutunu da barındırmaktadır. İstilahî manası ise ihtilât, kadınların ve erkeklerin bir mekânda doğrudan veya sosyal medya gibi dolaylı olarak bir arada bulunmaları anlamındadır.

Şimdi rivâyetler bağlamında ihtilât kavramının mahiyet ve muhteva itibarıyla ele almamız yerinde olacaktır.

1.1. Rivâyetler Bağlamında İhtilât

Hz. Peygamber'in fiili sünnetinde kadın ve erkeğin birlikte cihada çıktığı,²² hac yaptığı, aynı mescitte namaz kıldığı, bayram namazlarına çıktıkları bilinmektedir.²³ Hz. Peygamber (s.a.s.) dînin emir ve yasaklarını tebliğ ve tebyîn ederken erkek ve kadın sahâbîler, farklı mekânlardan birlikte katılıyorlardı. Nitekim bir gün kadınlar, Hz. Peygamber'e erkeklerin önde olup izdihamları sebebiyle va'zdan verim almadıklarını, kendileri için bir gün tahsis edilmesini istemişlerdir. Bu rivâyet Buhârî'nin *sahih*'inde şöyle geçmektedir: Bir gün

¹⁸ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-ʿarûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdualîm et-Tehâvî vd. (Kuveyt: Vizâretü'l-İlam, 1987), 19/267-268.

¹⁹ Zebîdî, *Tâcü'l-ʿarûs*, 19/267.

²⁰ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kurʿân*, thk. Muhammed Halil Aytânî (Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 2010), 161.

²¹ Zebîdî, *Tâcü'l-ʿarûs*, 19/267; Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: Timaş, 1987), 73, 110.

²² Buhârî, “Meğâzî”, 45; Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiʿu's-Şahîh*, thk. Muhammed Fuat Abdulkâkî (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991), “Cihad ve Siyer”, 147; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 27/78.

²³ Buhârî, “Salâtü'l-İdeyn”, 15; Müslim, “Salâtü'l-İdeyn”, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 34/385.

kadınlar Hz. Peygamber'e "Sizin kelamınızı işitmekte erkekler bize engel teşkil etmektedir, bu itibarla bize bir gün belirleyiniz", dediler. Hz. Peygamber de onlarla bir araya geleceği bir gün belirledi, belirlenen günde onlara va'z etti ve bazı hususları emretti..."²⁴

Câhiliye devrinde kadınlar birer şehvet objesi; ayıplanma, gam ve keder vesilesiyken Hz. Peygamber'in gelmesiyle kadınlar adına yeni bir sayfa açılmış, onlar mescitleri doldurmuş, yeni medeniyetin inşa sürecinde asli bir unsur haline gelmişlerdir.²⁵ Nitekim Hz. Ömer bu durumu şöyle resmetmektedir: "Durum şundan ibarettir ki bizler Câhiliye döneminde emir ve nehye dair kadınların görüşüne değer vermezdik, nihayetinde Allah onlar hakkında indirdiğini indirdi ve verdiği payı da verdi."²⁶ "Allah onlar hakkında indirdiğini indirdi" ifadesi kadın ve erkeğin karşılıklı hak ve hukuki haklarına riayet etmek, anlamına gelmektedir. "Verdiği payı verinceye kadar", ifadesi ise Hz. Peygamber'in öğretisiyle mali, siyasi, hukuki, eğitim gibi hakların kadına verilmesidir.²⁷

Kadınların farklı görevler üstlenerek savaşa katıldıkları bilinmektedir. Kadınların savaşa katıldıklarına dair rivayetlerden bir kısmı şöyledir: Kâ'b b. Mâlik (ö. 50/670), Uhud gününde Ümmü Süleym bint Milhân ile Hz. Âişe'yi (ö. 58/678) sırtlarında su tulumlarını taşıırken, Hamne bint Cahş'ı susuz olanlara su dağıtırken ve yaralıları tedavi ederken, Ümmü Eymen'i de yaralılara su dağıtırken gördüğünü söylemiştir.²⁸ Ayrıca Hz. Fatıma'nın (ö. 11/632) içinde olduğu 14 kadın, sırtlarında yemek ve su taşıyarak Uhud'a gelmiş, suyu ve yiyeceği yaralılara verip onları tedavi etmişlerdir.²⁹

Buhârî, Sahîh'inde cihada katılan kadınlarla ilgili birkaç bab açmıştır. Bu bablardan bir kısmını zikretmemiz yerinde olacaktır: "Kadınların gazveye katılmaları ve erkeklerle beraber savaşmaları babı.", "Kadınların savaşta su tulumlarını insanlara ulaştırmaları babı.", "Savaşta kadınların yaralıları tedavi etmesi babı.", "Kadınların şehit ve yaralıları geri götürmeleri babı."³⁰ Buhârî'nin bu bablar altında tahrir ettiği hadislerde kadınların savaşta erkeklerle beraber sergiledikleri büyük fedakârlıkları görmek mümkündür.

²⁴ Buhârî, "İlim", 35; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *el-Müsnedü's-Şahîh*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993), 7/206.

²⁵ Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Hanımlara Karşı Sergilediği İncelik ve Zarafet Anlayışı", *Peygamberimiz ve Aile*, ed. Hale Şahin ve Rûkiye Aydoğdu Demir (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 54.

²⁶ Buhârî, "Tefsîr", 66; Müslim, "Talâk", 31.

²⁷ Benzer ifade için bk. Musa Şahin Laşin, *Fethü'l-Mün'im Şerhu Sahîhi'l-Müslim* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 2002), 16/234.

²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitabu'l-Meğâzi*, thk. Marsden Cones (Beyrut: A'lemü'l-Kütüb, 2006), 199.

²⁹ Vakidî, *Meğâzi*, 199.

³⁰ Buhârî, "Cihad", 65, 66, 67, 68.

Uhud'da insanların dağıldığı esnada Hz. Aişe, Ümmü Süleym (ö. 644-656 arası) ve Ümmü Selîf el-Ensârî (ö. ?)³¹ yaralılara defalarca su taşıyarak yaralı askerlerin su ihtiyacını karşılamışlardır. Nitekim Rubeyyi' bint Muavviz'den (ö. 70/689) şöyle rivayet edilmiştir: “Biz savaşta Hz. Peygamber (s.a.s) ile beraberdik savaşanlara su verir ve onları tedavi ederdik. Yaralıları ve şehitleri Medine'ye götürürdük.”³² Bununla beraber kadınlar sosyal, ticari ve kültürel birçok alanda görevler üstlenmişlerdir. Hz. Ömer (r.a.), bir eğitimci olan şifâ' bint Abdillâh'ı (ö. 20/641) Hz. Peygamber döneminde Yahudilerin Medine'deki pazarına alternatif olarak kurulan pazara denetçi olarak atamıştır.³³ Semrâ bint Nüheyk (ö. ?) çarşı pazarı kontrol etmek için bir denetçi olarak aynı görevi yapmıştır.³⁴ Nitekim Ebu Belc Yahya b. Ebi Suleym (ö. ?) şöyle aktarmaktadır: “Semrâ bint Nüheyk gördüm, -Hz. Peygamber'i görmüş bir sahâbîydi- üzerinde set bir aba ile bir başörtüsü vardı, elinde de bir kamçıyla insanları tedip ediyor, iyiliği emredip kötülükten sakındırıyordu.³⁵ Siğârî tabiinden olan Ebû Belc'in onun hakkında aktardığı bu bilgi neticesinde Hz. Peygamber tarafından bu göreve atanıp atanmadığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak Metin Yılmaz'ın Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi “Semrâ bint Nüheyk” maddesinde verdiği bilgilerden onun bu göreve Hz. Peygamber tarafından atandığı anlaşılmaktadır.³⁶

Hz. Peygamber'in uygulamalarında kadınların toplumun aktif üyesi olduğunu gösteren delillerden biri de Remle bint Hâris'in siyasi ve hukuki kişiliğidir. O, Medine'ye gelen heyetleri ağırlamada aktif rol almıştır.³⁷ Kurayza Yahudilerinden esir olanların bir kısmı Remle binti Hâris'in evinde tutulmuşlardı.³⁸ Esmâ bint Yezîd (ö. 30/650), Hz. Peygamber, sahâbe topluluğuyla bir yerde otururken onun huzuruna gelip belîğ bir konuşma yapmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) yüzünü tamamen sahâbeye dönerek “Siz din hususundaki bir meselede bir kadının bundan daha güzel bir sözünü işittiniz mi?” demiştir. Sahâbe de “Ey Allah'ın Resûlü! Bir kadının böyle şeyleri yönelteceğini beklemiyorduk”³⁹ dediler.

³¹ Hz. Ömer, Medineli kadınlar arasında birçok ipekten elbiseyi taksim etti de iyi bir bornoz kaldı. Hz. Ömer o iyi elbiseyi Rasûlullah'a bey'at eden Ensâr kadınlarından Ümmü Selîf'e vermeyi uygun gördü ve şöyle dedi: “Ümmü Selîf, Uhud günü su kurbalarını yüklenir, bize su taşırdı.” Buhârî, “Cihad”, 65.

³² Buhârî, “Cihad”, 67.

³³ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Adil b. Yusûf el-Azâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1997), 6/3371.

³⁴ Şakir Gözütek, “Resulullah Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi”. *Dini Araştırmalar* 19/49 (Kasım 2016), 175-196, 9.

³⁵ Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, 24/311; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 6/3369.

³⁶ Metin Yılmaz, “Semrâ bint Nüheyk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/499.

³⁷ Vakidî, *el-Meğazî*, 163.

³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Ahmet Ferid (Beyrut: Daru'l- Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 2/415; İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, thk. Ebu Hacir Muhammed Said Besyûnî (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 8/84.

³⁹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 6/3259; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî (Riyad: Mektebetü'r-Reşîd li'n-Neşr ve't-

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in bilgisiyle, vakarıyla, cesaretiyle ön plana çıkan kadınları sahâbenin yanında överek kadınların konumuyla ilgili onların zihninde bir algı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Böylece Medine'de kadınlar, özellikle de ensâr kadınları, Hz. Peygamber'e gelerek dînin emir ve nehiyleri hakkında bilgi alırlardı. Nitekim ensâr kadınları zihinlerine takılan şeyleri Hz. Peygamber'e doğrudan sorunca Hz. Âişe onlar hakkında şu ifadeyi kullanmıştır: “Şu Ensâr kadınları ne iyidirler! Hayâ, onların dinde derin bilgi sahibi olmalarını engellememiştir.”⁴⁰

Ümmü Habîbe bint As el-Ümeyye (ö. ?), Yermük Savaşı'nda (15/636) Müslüman ordusunun dağılma tehlikesi yaşadığı anda savaşanların gayretine dokunacak tarzda onlara seslenmiş, karargâhtaki bütün kadınlarla birlikte tek bir ağızdan “Bizleri korumak için savaşmıyorsanız, eşlerimiz değilsiniz.” şeklinde onların yüzlerine vurarak onları gayrete getirmiş, savaşın seyrini değiştirmede etkili oldukları nakledilmiştir.⁴¹ Boykot yıllarında Mekke'de Hz. Hatice'nin sergilediği fedakârlık neticesinde Müslümanlar Şi'bü Ebî Tâlib'te yaşama tutunmuşlardır. Hz. Hatice Hâkim b. Hizâm (ö. 54/674) aracılığıyla gizlice içeriye gıda sevk ederek ablukayı kırmıştır.⁴² Hz. Âişe, Medine'de Hz. Peygamber'in evde olmadığı zamanda gelen heyetleri ağırlamıştır.⁴³

1.2. Kur'an Mesajları Bağlamında İhtilât

Kur'an'ın aktardığı kadın-erkek arasındaki tavır ve davranışlara dair bazı kıssalardaki bilgiler, ihtilât kavramını doğru analiz etme bağlamında önemlidir. Kur'an, Hz. Musa'nın Medyen'e gittiğinde hayvanlarını sulayan insanlarla karşılaştığı olayı aktarmaktadır. Hz. Musa, hayvanlarını sulayan bir grup insanın içinde uzakta duran iki kadının yanına gidip neden uzak durduklarını sormuş, daha sonra onların yerine hayvanlarını sulayıp onlara teslim etmiştir. Kızlar, bu olayı babalarına aktarmış, babaları da Musa'yı eve davet etmek için kızlardan birini ona göndermiştir. Edep ve hayâ ile yürüyerek Hz. Musa'ya gelen kızlardan biri, babasının teklifini ona iletmiştir. Rivayete göre Hz. Musa kızın önünden yürüyerek onunla beraber Şuayb'ın (a.s.) evine gitmiştir.⁴⁴ Onun iffetine, vakarına, güç ve kuvvetine şahit olan kızlardan biri onun çoban olarak tutulmasını babasına önermiştir. Kişiliğin, vakarın ve kerametın korunduğu bu mülakattan Kur'an örnek olarak

Tevzî, (2003), 11/172; Ali Osman Ateş, “Esmâ bint Yezîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 11/423.

⁴⁰ Buhârî, “İlim”, 50; Ebû Dâvûd, “Tehâret”, 120; İbn Mâce, “Tahâret”, 124.

⁴¹ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Ömer b. Ğarâme (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 2/156.

⁴² İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 1/202-203; Muhammed b. Habeş, *el-İslâm ve'd-Diplomasiyye Kıraatün fi Kıyami'l-Diplomasiyye fi'l-İslâm* (Devha: Mektebetü'l-Arabi, ts), 53.

⁴³ Ebû Dâvûd, “Taharet”, 54; İbn Hibbân, *Sahîh*, 3/332-333.

⁴⁴ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr li't-Tib'aa ve'n-Neşr, 2001), 18/221.

bahsetmektedir.⁴⁵ Bu itibarla ihtilâta asıl olan kişilerin tecrid edilmesi değil, insani ilişkilerde kişiliği korumaktır.

Bu bağlamda Hz. Süleyman'ın konuk devlet başkanı sıfatıyla Belkıs'ı ağırlaması misal olarak verilebilir. Hz. Süleyman, Belkıs'a hüdhüd ile kendilerini İslam'a davet ettiği mektubu göndermiş fakat o, hediyeler göndererek olayı geçiştirmeye çalışmıştır. Hz. Süleyman'ın hediyeleri geri göndermesi üzerine Belkıs, devlet ricâliyle birlikte Hz. Süleyman'ı ziyaret etmiştir. Hz. Süleyman'ın Belkıs gelmeden onun tahtını huzuruna getirmesi, ona "Sizin tahtınız böyle mi?" onun da "Sanki o" diye cevap vermesi, saraya girerken eteklerini toplaması gibi hususlara bakıldığında Hz. Süleyman'ın onu esaslı bir şekilde karşıladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'an, onun köşke girerken Hz. Süleyman ile konuşmasını aktarmaktadır: Ona "köşke gir" denildi. "Sarayı görünce zeminini derin bir su sandı ve eteklerini topladı. Süleyman, ona "Bu, (zemini) billurdan döşenmiş bir köşktür"⁴⁶ dedi. Bu kıssaya bakıldığında Hz. Süleyman onun için resmî tören düzenlemiş, bir arada bulunmuş ve karşılıklı konuşmuşlardır. Kur'an, bu olayı doğal seyrinde aktarmaktadır.⁴⁷ Kur'an'da bu bağlamda birçok kıssâ mevcuttur.

2. İhtilâtın Ölçüsü

Kur'an ve Hz. Peygamber'in sîret ve sünnetinde anlaşılan o ki İslam, ölçsüz kadın erkek karışımını/ihtilâtı, keşmekeşliği kabul etmemektedir fakat erkek-kadın arasında mahremiyete riayet⁴⁸ ve hicâb⁴⁹ gibi insanın kişiliğini ve vakarını koruyan hususlara dikkat etmek suretiyle kadın sosyal hayatın tüm faaliyetlerine katılabilmektedir. Kadın toplumsal hayatın doğal ve aktif üyesidir. Çünkü kadın içtimâî hayatın düzene girmesinde temel aktörlerden birisidir.⁵⁰ Hz. Peygamber'in namaz, hac, cihad gibi uygulamalarında kadınların aktif katılımlarını görmekteyiz. Bu durum, yasak olan ihtilâtın ölçüsü hususunda bir bakış açısı sunmaktadır. Bu itibarla ihtilâtın bir kısmının yasak olmasında temel gerekçenin insanın kişiliğini, kerametini ve iffetini korumaya yönelik tedbir olduğu görülmektedir. Nitekim günümüzde gayr-i ahlakî kimi eylemlerin başlangıç noktası, aralarında kanuni bir bağ bulunmayan kadın ve erkeğin uzun süre halveti sahîhaya yol açacak birlikteliklerdir. Buna binaen İslam'da ihtilâtın bir kısmının yasak olmasının temel gerekçesi, kadın ve erkeğin iffetini, vakarını koruma; insan neslinin muhafazasını sağlamadır. Hz. Peygamber (s.a.s.), "Bir erkek tek başına bir kadın ile bir arada kalmasın..."⁵¹ buyurmuştur. O halde

⁴⁵ el-Kasâs 28/23-26.

⁴⁶ en-Neml 27/44.

⁴⁷ en-Neml 27/42-44.

⁴⁸ İbn Mâce, "Cihad", 43; İbn Hibbân, *Sahîh*, 10/417; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/556.

⁴⁹ en-Nur 24/ 31; Ahzab 33/59.

⁵⁰ et-Tevbe 9/71.

⁵¹ Buhârî, "Cihâd", 140; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24/622; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Beirut, Daru İhyai't-Türasi'l-Ârabî, 1977), "Rada", 16. *لَا يَخْلُودُ رَجُلٌ بِرَجُلٍ بَانْتِزَاةٍ* "

kadın erkek arasında ihtilât hükmünü Hz. Peygamber'in uygulamaları açıdan nasıl değerlendirmemiz gerekmektedir. Bu bağlamda ihtilâtın haram olma ölçüsü, kadın veya erkeğin şer'i kuralları gözetmeksizin doğrudan ve dolaylı (hükmen) olarak bir arada bulunmalarıdır. Aynı ofiste çalışmak zorunda olan bir kadın ve erkeğin ise Kur'an'da vurgulanan söz ve davranışa dair maruf üzerine hareket etmesi çerçevesinde ihtilâtın ölçü ve kurallarını gözetmeleri gerekmektedir. Nitekim kadınların erkeklerle sosyal hayatta aynı ortamda bulunmak zorunda kaldıklarında Kur'an'ın kadınlara hitaben “*Maruf söz söyleyin.*” mesajıyla kadının vakarlı, ilkeli bir duruş sergilemesi istenmektedir.⁵² Sünnette yasak olan doğrudan ihtilâta, günümüzde gece kulüpleri gibi yerler misal olarak verilebilir. Bu mekânlarda kadın ve erkekler iç içe olarak içki içildiği, hiçbir ilkenin gözetilmediği, genelde gece açılan sabaha kadar açık kalan eğlence yerleridir. Dolaylı olarak bir arada bulunma ise tek ve çift yönlü paylaşımların yapıldığı facebook, whatsapp gibi sosyal ağlarda gayr-ı ahlakî gerçekleştirilen, etik sorunların yaşandığı sınırsız birliktelikler anlamındadır.

İçtimai hayatta yaşamın doğal seyrinde ihtilât hususunda, kadın ve erkeğin gözlerini birbirlerine dikmemeleri, iffetli olma ilkesi getirilmiş; kadına da buna binaen hicâb/örtünme sorumluluğu getirilmiştir. Hz. Peygamber, namaz ibadetinde, kadın ve erkeğin ihtilatını uygun görmemiş, aynı mescitte farklı mekânlarda namaz kılmalarını sağlamıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), mescitte namaz kıldığı zaman kadınların önce mescitten çıkmasını sağlamak için erkek cemaate yerlerinde kalmalarını emretmiştir. Bu durum mescit çıkışında kadın ve erkekler arasında ihtilât oluşmaması için alınmış bir tedbirdir. Bu itibarla Hz. Peygamber ve sahâbe, kadın sahâbîler mescitten ayrıldıktan sonra dışarı çıkarlardı.⁵³ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), “Erkek saflarının en hayırlısı ilk saf, sevabı en az olan ise son saftır. Kadın saflarının en hayırlısı son saf; sevâbı en az olan ise (erkeklerle yakın) ilk saftır.”⁵⁴

Ahzab Sûresi 32. Ayette vurgulandığı gibi kadının içinde bulunduğu ortamda yabancı erkekleri tahrik edecek bir tarzda sesini incelterek yumuşak konuşması yasaklanmıştır. Yüce Allah, kadın ve erkeğin bakışlarını uzun süre birbirlerine dikmemeleri hususunda uyarılmaktadır. “*غَض*” kelimesi, bir şeyi engellemek, noksan kılmak anlamındadır. Bu itibarla kişinin iradesiyle engellediği her şey için kullanılmaktadır.⁵⁵ Bu kelime gözünü bir şeye uzun süre dikip bakmaktan alıkoymak olarak açıklanmıştır.⁵⁶ Yani bir şeyi baştan aşağı ayrıntılı olarak süzmekten kişinin kendisini alıkoyması anlamına gelmektedir. Böylece “*غَضُ البَصَرِ*” gözü harama bakmaktan alıkoymaktır.⁵⁷ Gözü sakındırma emri hem erkeğe

⁵² “Maruf” kavramı için bk. Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrül-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme (Riyâd: Dâru Tayyibetin li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1999), 6/409.

⁵³ Buhârî, “Ezân”, 163; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/285; İbn Hibbân, *Sahîh*, 5/612

⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 97; Tirmizî, “Ebvâbu's-Salât”, 166.

⁵⁵ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris er-Râzî, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 4/383. Ayrıca bk. Râgib el-İsfahânî, *Müfredât*, 363.

⁵⁶ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984), 18/203.

⁵⁷ Ebû't-Tayyib Muhammed el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bud Şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Dimeşk: Daru'l-Feyha,

hem de kadına verilmiştir. Kur'an'da kadınlar, bakışlarını muhafaza etme, hicâb/örtünme, iffetli olma ve zinetlerini teşhir etmemeleri, afif olmaları hususunda doğrudan muhatap alınmışlardır. Ayet, ihtilât durumunda kadının, bakışlarını koruması gerektiği gibi tesettürü hususunda da dikkat etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hz. Peygamber insanların sürekli geçtiği ana yollarda gelen gidenlere gözlerini süzerek bakmayı kul hakkını ihlal olarak kabul etmiş, yolun hakkına riayet edilmesini istemiştir. Nitekim rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.): “Sakin (ana) yollarda oturmayınız” buyurdu. Sahâbe de: Ey Allah'ın Resûlü, oralarda oturup konuşmamız zorunlu bir durumdur, dediler. Hz. Peygamber de “Eğer oturmanın gerekli olduğunu söylüyorsanız o halde yolun hakkını veriniz.” buyurdu. Ey Allah'ın Resûlü yolun hakkı nedir? diye sordular? Hz. Peygamber de: Gözleri (harama bakmaktan) engellemek, (insanları) rahatsız etmemek, selâm almak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktır.”⁵⁸ buyurdu. Hz. Peygamber, gençlere hitaben evlenme imkânı olanların evlenmesini tavsiye etmiştir. Gerekçe olarak evliliğin “فإنه أخص للبصر” gözün harama bakmaktaki etki gücünü azaltacağı ifade edilmiştir.⁵⁹ Hucurât sûresi 3. ayette Hz. Peygamber'in huzurunda seslerini yükseltmeyip edepte kusur etmeyenlerle ilgili “إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ” ifadesi geçmektedir.

O halde İslam, kadını ne eve hapsedmeyi ne de vakarını zedeleyecek düzeyde olan ihtilâtı kabul etmektedir. Bu ikisi arasında bir ölçü/denge koymuştur. Hz. Peygamber'den (s.a.s) bu yana uygulama bu ölçüye göre olmuştur. Bu bağlamda kavli sünnet ile ameli sünnet birebir örtüşmektedir. Çağımızda kadın ve erkeğin toplumsal statü ve rollerinde yıkıma yol açan, kadın ve erkeklerin gece kulüplerinde iç içe olarak hiçbir ölçü ve kural gözetmeden dürtülerini serbest bırakarak sınırsız bir şekilde eğlenceye dalmaları, nebevî öğretide yasak olan ihtilâta örnek verilebilir. Neticede bu gayr-ı ahlâkî yerler, genelde iffet ve kişiliği yıkıp evlilik dışı ilişkilere yol açma ihtimali olduğundan toplumun kimliği ve özü olan aile kurumunun giderek yok olmasına sebebiyet verebilmektedir.

3. İhtilâtın Kuralları

3.1. Rahatsız Edici Bakıştan Kaçınma

Hz. Peygamber ihtilât durumunda erkeğin kadına; kadının erkeğe uzun süre gözlerini dikip bakmamasını emretmiştir. Rivâyet edilen hadislerde bir insanın karşılaştığı veya gördüğü bir kadına gözlerini uzun süre dikmemesi tavsiye edilmiştir. Cerîr b. Abdullah (ö. 51/671) Hz. Peygamber'e ansızın (bir kadına) bakmayı sordum. “Bana gözümü (ona dikmeyip) çevirmemi emretti.”⁶⁰ Kadın-erkek keşmekeş durumunu azaltan ilahi

2013), 13/107.

⁵⁸ Buhârî, “Mezâlim”, 22; Müslim, “Libas ve Zînet”, 32; Ebû Dâvûd, “Edep”, 12; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dümeşk: Dâru'l-Me'mun İ't-Türâs, 1986), 2/441-442.

⁵⁹ İbn Mâce, “Nikâh”, 1.

⁶⁰ Müslîm, “Âdâb”, 45; Tirmizî, “Edeb”, 27; Ebû Abdillâh Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Müstedrek* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts), 2/397; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31/498.

emirlerden biri, Nûr sûresi 30 ve 31. ayetleridir. Bu âyetler, kadın erkek ilişkilerinde tavır ve davranışa dair vakarı ve ilkeli duruşu simgelemektedir. Yüce Allah hem erkeğe hem de kadına gözlerini harama dikmemeleri ve iffetlerini korumaları sorumluluğunu doğrudan yüklemiştir. Bu âyetlerde kadın ve erkeğe eşit düzeyde “...gözlerini (*harama*) dikmemeleri, iffetlerini de korumaları...” sorumluğu yüklenirken kadına buna ek olarak örtünme sorumluluğu da emredilmiştir. Görüldüğü gibi Kur’an, kadının ve erkeğin iffetini korunmasını, bizatihi onlardan istemektedir. Bununla beraber âyette kadının örtünme emri, erkeğe verilmeyip bizatihi ona verilmiştir. Bu sorumluluğu ne kadının ebeveynine ne de eşine yüklemiştir. Örtünmeyle sorumlu tutulan kadın, örtünme zırhıyla kendisini yabancıardan korumuş olmaktadır.

Müslîm’in Sahîh’inde geçen rivâyete göre Hz. Peygamber’in (s.a.s.), kendi döneminde görmediği cehennemlik olan iki sınıftan birinin giyinmiş fakat çıplak hükmünde olan kadınlar olduğu anlaşılmaktadır. Rivâyet şöyle geçmektedir: “Benim görmediğim cehennemliklerden iki grup vardır. Bunlardan biri yanlarında sığır kuyrukları gibi kamçılar olup, onlarla insanlara vuranlar; diğeri ise giyinmiş, çıplak, haktan meyleden dikkatleri üzerine çeken sağa sola eğrilen birtakım kadınlardır...”⁶¹ Kadının beden hatlarını gösterecek şekilde giyinmesi ve insanların dikkatini üzerine çekmek için beden diliyle ortaya koyduğu tavır ve davranış bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bununla birlikte söz, davranış ve eylem olarak ilkeli ve mütevazi olma, hem erkek hem de kadına yönelik Kur’anî ve nebevî öğretilerdir. Böylece hadiste özellikle kadının fitneye sebebiyet verecek türden giyim tarzından; söz ve davranışlardan uzak durması istenmektedir. Dolayısıyla hadiste “كاسيات عاريات” ifadesiyle beden hatlarını gösteren şeffaf ince elbise giymenin uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu ifadenin örtülerini arkalarına atıp göğüslerini gösteren kadınlar hakkında kullanıldığı da söylenmiştir.⁶²

3.2. Örtünmeye Riayet Etme

Kur’an’da ihtilât durumunda vaaz edilen kurallardan bir kısmı da kadının hicâba riayet etmesidir. “... Dışarı çıkarken üstlerine örtü almalarını söyle...”⁶³ Âyette sosyal hayatta insanlarla karışınca giyinme hususunda dikkatleri üzerlerine çekmeyecek tarzda örtünmeleri emredilmektedir.

Müslüman kadının örtünmesi dini bir vecibedir. Zira tesettürün özü vakar ve izzettir. “Başörtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtsünler.” Kur’an’da örtünme emri, Ahzâb sûresi 59. âyette “...Elbiselerinden üzerlerini sıkı örtsünler...” yani kadınlar, dışarı

⁶¹ Müslîm “Cennet”, 52; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvaţta’* thk. Muhammed Mustafa el-A’zamî (Ebu Dabi: Müessesetü Zayid b. Sultan, Âli Nihyân, 2004), “Libâs”, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/300; Ebû’l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evaş*, thk. Târik b. İvazullah b. Muhamed vd. (Kahire: Dâru’l-Harameyn li’t-Tibaati ve’n-Neşri ve’t-Tevzî, 1995), 2/224.

⁶² Ebû Muhammed Muhyissünne el-Begavî, *Şehu’s-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1983), 272.

⁶³ el-Ahzab, 33/59. Ayrıca bkz: en-Nur, 24/31.

çıklarlar kenar bedenlerini örtecek bir dış giyisi giymeleri emredilmektedir. Nûr sûresi 31. ayette ise aynı şekilde kadınların tesettüründen bahsetmiş, başörtüsü kesin olarak farz kılınmıştır. Mahrem olmayanların yanında zorunlu görünen yerler hariç, bütün vücudun örtünmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁴ Sünnette kadının kişiliğini inşa sürecinde yasak olan ihtilâta götüren fiziki yapısının vasıflarını gösteren kısa, ince ve dar elbise giymeleri uygun görülmemiştir.⁶⁵ “Nice giyinmiş (olarak görünen) kadınlar vardır ki kıyamet gününde çıplaktırlar.”⁶⁶ Bu hadis, yukarıda geçen rivâyeti teyit eder niteliktedir. Hadis, kişiyi fitneye düşürecek türden giyinmenin yasak olmasına delalet etmektedir. O halde hadiste, fitneye sebebiyet vereceği endişesiyle beden vasıflarını gösterebilir veya göstermesin ince elbise giyme hususunda bir uyarı vardır.⁶⁷ Kişinin giydiği elbise kalın veya ince olsun fitneye sebep olacak türden şatafatlı bir şekilde giyinmesi de hadisin hükmü içerisinde değerlendirilmektedir.⁶⁸ Bu hadis ile ilgili başka bir bakış açısı da zengin olduğundan bu dünyada güzel elbiseler giyen kişinin amel işlemediğinden dolayı da ahrette sevaptan mahrum olması anlamındadır.⁶⁹

3.3. Kadının Ziynetini Teşhir Etmemesi

Kadın toplumsal hayatını tüm aktivitelere katılımında, İslam'ın emrettiği temel ölçülerden biri kadının açılıp saçılmamasıdır. “Süslerini, kendiliğinden görünen kısmı müstesna, açmasınlar.” Toplumun aktif üyesi olan kadının gerek aile içi ilişkilerinde gerekse yabancı erkeklerle söz ve eyleme dair tavırlarında Kur'an'da vurgulanan “Maruf” kavramının dışına çıkmaması istenmektedir.⁷⁰ Kur'an'da kadının bulunduğu ortamda çekici bir eda ile yabancı erkekleri tahrik etmemesi gerektiğini şöyle ifade edilmektedir: “Eğer (Allah'tan) korkuyorsanız, (insanlarla) çekici bir üslupla ile konuşmayın...”⁷¹ Kur'an, kadının içtimai hayatta yabancı erkeklerle, yumuşaklık ve kısıt olmaksızın iffetli, suizanna yol açmayacak şekilde maruf bir edayla konuşmasını tavsiye etmektedir. Âyet kadının yabancı erkeklerle konuşunca yumuşak bir edayla konuşmaması gerektiğini söylemektedir.⁷² Kur'an, kadınların aynı yerde kalmak zorunda oldukları erkekler karşı duruşunu “Maruf söz söyleyin.” diyerek kadının vakarlı bir duruş sergileyerek ilkeli olması gerektiğini

⁶⁴ bk. Metin Çetin, “Kur'an'a Göre Örtünme”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 8 (Haziran 2021), 115-131, 17, 19.

⁶⁵ Martı, “Hz. Peygamber'in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden Ve Mahremiyeti”, 18-19.

⁶⁶ Buhârî, “İlim”, 40, “Libâs”, 31; Tirmizî, “Fiten”, 30; İbn Hibbân, Sahîh, 2/266; Taberânî, , *el-Mu'cemü'l-kebir*, 23/355.

⁶⁷ Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl, *Şerhu'l-Câmi'i's-şahîh*, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim (Riyad: Mektebetü Rüşd, 2003), 3/117; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 24/277.

⁶⁸ İbn Battâl, *Şerhu'l-Câmi'i's-şahîh*, 10/12.

⁶⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 24/776-277.

⁷⁰ Bk. Bu bağlamda bir kısım âyetler şunlardır: el-Bakara, 2/228, 232, 233, 234, 236, 241; en-Nisâ, 4/5, 6, 19, 25. “وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا”, “وَعَايِزُوهُمْ بِالْمَعْرُوفِ”, “وَكُنْ مِثْلَ الَّذِي عَلَيْنَهُ بِالْمَعْرُوفِ”, “إِذَا تَرَاصُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ”, “وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ”, 19, 25. “وَكَسَوْنَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ”, “وَأَتَوْهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ”

⁷¹ el-Ahzab 33/32.

⁷² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/409.

vurgulamıştır.⁷³ O halde hem çekici bir eda ile konuşmama hem de kendiliğinden görünen kısım müstesna örtünme, kadından zinet olarak koruması istenen hususlardır. Kur'an'da evlilik kurumuna adım atan kadın ve erkeğin hayat arkadaşlığında merkeze almalarını istediği söz ve amele dair hareket tarzının "Maruf" kavramı çerçevesinde olmasını istemektedir.⁷⁴

3.4. Evlilik Dışı Birlikteliklerden Kaçınma

Hz. Peygamber'in kelamında kadın ve erkeğin halvet durumu oluşabilecek ortamlardan uzak durması emredilmektedir. Kadın ve erkeğin evliliğe ilk ve kararlı adım olarak ifade edilen nikâh akdiyle şer'i ve kanuni birliktelikleri oluşmaktadır. İslam'da zinaya yol açacak evlilik dışı birliktelikler, yasaklanmıştır. "iyi belleğiniz ki! Sakın bir adam dul bir kadının yanında gecelemesin, ancak eşi veya mahremi olursa o başka."⁷⁵ buyurdular. Hadiste özellikle dul olan kadınların anılması genelde içtimai hayatta daha aktif katılmış olmalarındandır. Sosyal hayata aktif olarak katılan dul kadınlar için hüküm böyleyse bakire kızlar için evleviyetle böyle olmaktadır.⁷⁶ Hadiste bir kadının mahremi olmayan yabancı erkeklerle bir ortamda bulunması yasaklanmıştır. Böylece Hz. Peygamber'in uygulamalarında bir kadın ve erkeğin şüpheye, fitneye ve fesada yol açacak düzeyde bir arada bulunması yasaklanmış olmaktadır.

Sonuç

Günümüzde kadın erkek ilişkilerine dair kadının toplumdan tecrit edilmesine götürecek düzeyde ihtilâta menfi yaklaşım sergileyen çalışmaların varlığı müşahade edilmektedir. Giriş bölümünde değindiğimiz Arapça eserlerde bu yaklaşımın izlerini görmek mümkündür. Bu itibarla çalışmada Hz. Peygamber'in uygulamaları çerçevesinde kadın ve erkek ilişkilerinde ihtilâtın mahiyeti, hükmü, ölçüsü ve kurallarına dair bir perspektif sunulmaktadır. Hz. Peygamber'in uygulamaları perspektifinde kadınların erkekler gibi namaz ve hac gibi toplu ibadetlerde; cihâd gibi dış stratejilerde aktif rol alabileceklerini anlamaktayız. Günümüzde Müslüman kadınların hak ve sorumlulukları yönünden erkeklerle yan yana içtimai, siyasi ve hukuki alanlarda aktif katılımı, İslam toplumunun modern dönemde yeniden inşa sürecinde elzemdir. Dolayısıyla toplumda ifsat ve kötülüklerin önlenmesi; ıslâh ve imarın inşası ancak Müslüman kadın ve erkeklerin ortak çabasıyla mümkün olmaktadır. Hz. Peygamber'in uygulamaları, Kadın erkek ilişkilerinde bu birlikteliğin hukuki zeminde, ciddiyet üzere devam etmesini gerekli kılmaktadır. Bu itibarla İslam, aile kurumunu sarsan, kadın erkek arasında hukuki zeminde gerçekleşmeyen evlilik dışı birliktelikleri onaylamamaktadır. Bu noktada ihtilâtın bir kısmının yasak olmasının temel gerekçesinin insanın kişiliğini, vakarını ve iffetini korumaya yönelik bir tedbir

⁷³ Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 6/143.

⁷⁴ el-Bakara 2/235.

⁷⁵ Müslim, "Selam", 19.

⁷⁶ Laşin, *Fethü'l-Mün'im*, 8/503.

olduğu görülmektedir. Nitekim günümüzde hukuki açıdan geçerliliği olmayan gayr-i ahlakî birliktelikler, birçok yuvanın yıkılmasına, çocukların aile sıcaklığından mahrum bırakılmasına sebebiyet veren yıkıcı unsurların başında gelmektedir. Bu durumda sünnette ihtilâtın yasak olması, toplumun özü olan aile kurumunu koruma iradesinin bir gereğidir. Bu itibarla kadın veya erkeğin şer'i kuralları gözetmeksizin doğrudan veya dolaylı bir arada bulunmaları yasaklanmıştır. Bununla beraber Hz. Peygamber'in kadın ve erkek arasında gözetilmesini istediği bu kurallar, ailenin kurucu üyelerinden olan kadını toplumun inşa sürecindeki aktif rolüne bir engel teşkil etmemiştir. İlaveten İslam'ın ilk dönemlerinde kadının eğitimden sanata; sosyal hayattan hukuka kadar aktif katılımı bu toplumsal misyonun açık göstergesidir. Sahâbe, kadınların kültür ve medeniyetin inşasında değişen bu aktif rollerinin farkında olmuş, kadına karşı eski alışkanlıklarının tekrar oluşmaması için dikkatli davranmışlardır. Böylece Hz. Peygamber, İslam toplumunun inşasında rol yüklediği mü'min kadın ve erkeğin bu rollerini yerine getirirlerken kötü yollara sevk eden ve aile dışı birlikteliğe yol açan ihtilâtı yasaklaması, günümüzde ilkeli bir Müslüman toplumunun temellerinin atılmasında nasıl bir stratejinin izlenmesi gerektiğine dair bir çerçeve sunmaktadır. Hâsılı, Hz. Peygamber'in yönetiminde içtimai hayattın ıslah ve imarı sürecinde kadının merkezi bir konumu olmuştur. İslam, kadın erkek ilişkilerinde mümin kadın ve erkeğin bu aktif konumunu koruma adına vakar ve kişiliği zedeleyen ihtilâtı kabul etmemektedir. Bu ikisi arasında kadın erkek ilişkilerinde söz ve davranışa dair ilkeli olma ölçü ve kuralını getirmiştir. Çağımızda nâmeşru mekânlarda kişilerin hiçbir ölçü ve kuralı tanımadan dürtülerini serbest bırakarak sınırsız bir şekilde eğlenmeleri, Yüce Allah'ın insana biçtiği değer olan onur ve izzetin, iffet ve kişiliğin yıkılmasına, aile kurumunun zedelenmesine sebebiyet verebilmektedir.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Ateş, Ali Osman. "Esmâ bint Yezîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/423. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş, 1987.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn. *Umdetü'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 2001.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed el-Azîmâbâdî. *Avnu'l-Ma'bud Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. Dîmeşk: Daru'l-Feyha, 2013.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Şehu's-sünne*. Thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî. Riyad: Mektebetü'r-Reşîd li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Camiu'l-müsnedü's-sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nasîrî'n-Nâsir. 9 cilt. Beyrut: Dâru Tevkî'n-Necat, 1422/2000.
- Çetin, Metin. "Kur'an'a Göre Örtünme". *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 8 (Haziran 2021), 115-131.
- Ebû Dâvûd. Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî. *es-Sünen*. thk. Yasir Hasan vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2013.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Ma'rifetü's-şahâbe*. thk. Adil b. Yusûf el-Azâzî. Riyad: Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1997.
- Gözütok, Şakir. "Resulullah Döneminde Kadın Ve Kadın Eğitimi". *Dini Araştırmalar* 19/49 (Kasım 2016), 175-196.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî. *Müstedrek*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin. *Târîhu medîneti Dîmaşk*. thk. Ömer b. Ğarâme. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik. *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh*. thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim. Riyad: Mektebetü Rüşt, 2003.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Ebu Hacir Muhammed Said Besyûnî. 8 cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Müsnedü's-sahîh*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ*. thk. Said Kerim el-Fakî. Kahire: Dâru İbn Haldûn, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. thk. Mustafa es-Sikâ vd. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2005.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk. *Sîretü İbn İshâk*. thk. Ahmet Ferid. Beyrut: Daru'l-

- Kütubi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshak b. Yasar. *es-Siretu'n-Nebeviyye li İbn İshâk*. thk. Ahmet Ferid. Beyrut: Daru'l- Kütubi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâduddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *Tefsîrül-Çur'âni'l-azîm*. thk. Sami b. Muhammed es-Selâme. Riyâd: Dâru Tayyibetin li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1999.
- İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyai'l-Kütubi'l-Arabiyye, ts.
- Kahtanî, Said b. Ali b. Vehb. *İhtilâtu Beyne'r-Ricâli ve'n-Nisâ*. Riyad: Matbaatu Sefir, 2011.
- Keskin, Mehmet. *Kadın İlmihali ve Çocuk Eğitimi*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007.
- Köse, Saffet. *Genetiğiyle oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*. Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2021.
- Laşin, Musa Şahin. *Fethü'l-Mün'im Şerhu Sahihî'l-Müslim*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 2002.
- Martı, Huriye. "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden Ve Mahremiyeti". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Eylül 2009), 9-23.
- Edvâru'l-mereti ve vacibâtuhâ*. nşr: Merkezü'l-Meârif li't-Te'lif ve't-Tahkîk. Lübnan: Daru'l-Mearif, 2018.
- Mevsilî Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn. *Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed. Dimeşk: Dâru'l-Me'mun li't-Türâs, 1986.
- Muhammed b. Habeş. *el-İslam ve'd-Diplomasiyye Kıraatün fi Kıyami'l-Diplomasiyye fi'l-İslam*. Devha: Mektebetü'l-Arabi, ts.
- Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Muhammed Fuat Abdulbâkî. Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1991.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *Müfredâtü elfâzi'l-Çur'ân*. Thk. Muhammed Halil Aytânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Tefsîru'l-kebîr*. 32 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sakr, Şehâte. *İhtilâtu beyne'r-Ricâli ve'n-Nisâ Keşfu Şühbetin li Düâtü'l-İhtilât*. Kahire: Dâru'l-Yüsr, 2010.
- Sancaklı, Saffet. "Hz. Peygamber'in Hanımlara Karşı Sergilediği İncelik ve Zarafet Anlayışı". *Peygamberimiz ve Aile*. ed. Hale Şahin ve Rûkiye Aydoğdu Demir. 53-60. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Suicmez, Yusuf. "Meķâşidu's-şerî'a Düşüncesinin Hadis Tenkidi Ve Yorumuna Etkileri". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 8/2 (Aralık 2022), 109-132.
- Sülün, Murat. "Kadın-Erkek İlişkileri Üzerine", "Dini ve toplumsal boyutlarıyla cinsiyet". *Tartışmalı İlm ihtisas Toplantı*. 193-206. İstanbul: b.y., 2012.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Celâlüddîn. *Uķūdū'z-zeberced 'alâ Müsnedi'l-İmâm Ahmed*. thk. Selman el-Kudât. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1994.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsať*. thk. Târik b. İvazullah b. Muhamed vd. Kahire: Dâru'l-Harameyn li't-Tibaati ve'n-Neşri ve't-Tevzî, 1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecîd es-

- Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1980.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib el-Âmilî. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr li't-Tib'aa ve'n-Neşr, 2001.
- Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd. *Kitabu'l-Meğâzî*. Thk. Marsden Cones. Beyrut: A'lemü'l-Kütüb, 2006.
- Vatandaş, Celalettin. "Toplumsal Cinsiyet Ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı". *Istanbul Journal of Sociological Studies* 35 (Eylül 2011), 29-56.
- Yıldız, İbrahim. "Kur'ân Ve Sünnete Göre Sosyal Hayatta Kadın Erkek İlişkisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Aralık 2019), 83-109.
- Yılmaz, Metin. "Semrâ bint Nüheyk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/499. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-ķāmûs*. thk. Abdalîm et-Tehâvî vd. Kuveyt: Vizâretü'l-İlam, 1987.